

KHABARDEYCE KELİMELERİN OLUŞUMU – 4

Prof. Dr. Hayri Domanıç

Khabardeyce kelimelerin ve diğer Kafkas şivelerindeki çok yakın benzerlerinin türetiliş güzelliği ve zenginliği ile ilgili bu incelemenin Ocak-Şubat 99 tarih ve 11 sayılı Nart Dergisi'nde yayınlanan son bölümünde:

- belli başlı batı lisanlarında Türkçe "GÖNÜL" kelimesinin karşılığı bulunmadığı ve genellikle doğululara has bu mefhumun doğu dillerinden ithaline girildiği, dil bilimcilerin beyanlarına dayalı olarak belirtilmiş,
- buna mukabil, hemen hemen her şeyi ve her fiili gönül terazisinde tartan ve yargılayan, adeta yüreği ile konuşan, her biri GU-BZİĞA = zeki ve hatta filozof, kısaca tam bir dil ve gönül zengini atalarımızın ise; sadece iki harften ve bir organdan ibaret "GU" sözcüğüne dayalı en az 700 ila, kısacık ek ve değişikliklerle 3-5 bini bulacak sayıda kelime-deyim türetmiş oldukları vurgulanmıştır.

Önemine binaen yeniden özetleyelim ki, GU sözcüğünden türetilmiş kelimeleri İSTİSNAI kelimeler; OLUMLU duygular; OLUMSUZ duygular; AKIL-ZEKA-ANLAYIŞ ve yürekle tamamen ilgisiz kelimeler ve bu cümleden olmak üzere AKABA ile ilgili olanlar şeklinde 5 ayrı grup olarak sınıflandırmak mümkündür.

İlk bakışta İSTİSNA dediğimiz grubun bile tamamen istisna olmayıp, yüreğin önemi ve bedendeki merkezi yerinden mülhem olarak türetildikleri ve bu esasla muntazam bir silsile teşkil eden önemli bir sayı oluşturdukları açıklanarak gerek bedende ve gerek beden dışında, özetle bir "YER" ifade eden bu gruptan;

- A-GU, LHE-GU, BZE-GU gibi organ ve organın yahut beden bir yerini ve genellikle merkezini tanımlayan 48 kelime-deyim ile,
 - Pişirme yeri yani OCAK anlamında JZE-GU; kapı önü bölgesi yani AVLU = BJE-GU ve yuvaya geliş-gidiş yeri anlamıyla YOL ifade eden ĞO-GU kelimeleri incelenmiştir.
- ĞO-GU kelimesi ile yapılan yaklaşık üç-dört yüz isim, sıfat ile yolda sıklıkla işlenen fiilleri ifade eden kelime, deyim ve mecazi kavramları daha sonra sıralamak üzere, GU sözcüğüyle türetilmiş ve özetle küçüğünden büyüğüne bir YER, ALAN, COĞRAFI ALAN ifade eden kelimelerin devamı aşağıdadır:

72) JŞI-GU: JŞI; yer, dünya demektir. Bölge-alan anlamında GU eklenerek yapılan JŞI-GU ise yerde, dünyada bir alandır.

73) Bu lan, yerine göre mülkiyet konusu TARLA, ARSA ARAZI olabilir. Yİ JŞI-GUR YİŞAS = arazisini sattı demektir.

74) Yerine göre ÜLKE, YURT, VATAN anlamında da kullanılır; JŞI-GUR XHUMEN = ülkeyi korumak, vatanını savunmaktır.

75) JŞI-GUM YEWDEG'İN ise yere, toprağa çarpmaktır.

76) JŞI-GUR yahut kısaca JŞIR MESİS = yer sallanıyor.

77) JŞI-GUR veya JŞIR MEXHEY = yer (yerinden) oynuyor, sallanıyor kelime anlamıyla her ikisi de ZELZELE oluyor demektir ve kısaca JŞI SIS ve JŞI XHEY, yer sarsıntısı yani DEPREMdir.

Rahmetli Yasin Çelikkıran'ın Kafkasya kaynaklı ÇERKES ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİ isimli kitabından alınan üç deyim:

78) JŞI-GUM ŞİŞ JŞIN = yerle bir etmek, parçalamak;

79) JŞI-GUM YIA XELHİN = eli (devamlı) yer içinde olmakla yani toprakla uğraşıp durmak;

80) JŞI-GUR KAMIŞTU KAMIŞTEN = yer korkmadıkça korkmamak yani cesarettir.

81) JŞI-FE-GU:

JŞI-FE; kelime anlamıyla YERYÜZÜ'dür. Ancak tek başına kullanıldığında deri yüzeyi-cilt ve sırt anlamına geliyor ve YI JŞIFER MAŞXE = sırtı kaşınıyor; YI JŞIFER F'EYS = cildi kirlidir demektir.

Konumuzla ilgili ve YERYÜZÜ ifade eden JŞIFE kelimesine bölge-alan anlamıyla GU takılarak yapılan JŞI-FE-GU ise dünyada genişçe bir alandır ve yine YERYÜZÜDÜR.

82) JŞI-XE-FE-GU = toprak zemin, yeryüzünden bir alan

Bu bileşik kelimeye geçen ve aşağıda da XE-ĞO-GU, XE-QU, XE-A-BZE, gibi mühim kelimelerde rastlayacak olan "XE" ve bu arada "Xl" sözcüğünün incelenmesi gerekli ve önemlidir. Zira, XE ve Xl, gerek ses benzerliği, gerek anlam birliği ve münasebeti bakımından tam kardeş ve hatta bazen biri birinin yerine geçebilen iki kelimedir. Farklı anlam ve benzerlikler şöyle sıralanabilir:

a) Evvela, XE ve Xl'nin ilk akla gelen ve sözlükte ağırlıklı olarak örneklenen, ancak madde halinde açıkça yazılmadığı görülen ve özetle "İÇ" ve "ARA" sözcüklerinin türevlerinden oluşan çeşitli anlamları şunlardır:

- İç / içine-içlerine / içinde-içlerinde-dahil-mevcut / içinden-içlerinden / içiçe / içten içe / için için;

Ve aynı bu manalarda:

- Arasına-aralarına / arasında-aralarında / arasından-aralarından / ara-aralık / aralamak / ağız, kapı, kapak vs. açmak / uzaklaştırmak;

- Birbirine-birbirlerine / birbirinde-birbirlerinde / birbirinden-birbirlerinden / birbirleriyle / birlikte / karışık;

- Kendisine-kendilerine / kendisinde-kendilerinde / kendi aralarında / kendisinden-kendilerinden / kendileriyle birlikte / kendiliğinden-kendiliklerinden;

- Toplum-topluluk-çoğul-kalabalık / topluma / toplumda / toplumdan... vb.

XE ve Xl sözcükleri ve bunların bazen ses uyumu ve kısaltma nedeni ile XO / XU / XEA / X gibi diğer halleri, kısacık ve çok pratik bir şekilde hemen hemen her kelime ve cümleye katılabilir, dolayısıyla lügate sığmaz, sadece örneklenebilir. Bağımsız, özel bir anlam kazanmış klişeleşmiş ve bilmeyenin asla aynı güzellikte birleştirip türetemeyeceği kelime ve fiiller, imkan nisbetinde XE, Xl maddesi altında ayrıca gösterilmelidir.

Bazı örnekler:

XET = 1- Soru zamiri; içlerinden, aralarından hangisi? Kelime anlamıyla KİM?

MİR XET? = Bu kim?

XET Mİ = Her kim ise de;

XETİ YİRİREXHU = Kim olursa olsun.

XET = 2- (Herhangi bir şeyin, bir işin, bir meselenin, bir kişinin yahut çokluğun, toplumun) özünde, özelliğinde, yapısında, huy ve karakterinde, özet kelime anlamıyla; içinde ve aralarında olan, MEVCUT ve DAHİL bulunan (bir diğer şey/ler).

ZAWOM XETİN = birbirine vuruşmanın yani savaşın içinde olmak,

GUZEVEĞOM XETİN = işin içinde olmak / meslekte devamlılık / mecazen de bir sorunla uğraşmak,

PSALHEM XETİR = Sözün içindekini.

XET kelimesi, diğer pek çok ek sözcük yardımı ile iyice belirgin hale getirilir, kimin neyin içinde olduğu tebarüz eder:

KI-XET = bir şeyin içinde, arasında olan,

S-XET / P-XET / XET = sırası ile; bende / sende / onda olan,

T-XET / F-XET / YA XET = aramızda / aranızda / aralarında olan,

SİZ XETİR = içinde-aralarında bulunduğum,

WUZ XETİR = içinde-aralarında bulunduğum,

ZI XETİR = içinde-aralarında bulunduğum,

DIZ XETİR = içinde-aralarında bulunduğumuz,
FİZ XETİR = içinde-aralarında bulunduğunuz,
YA Zİ XETİR, yahut Zİ XETXER = içinde-aralarında buldukları,
ZE-XET = toplu halde, birbiri ile içiçe ayakta duranlar,
HU-XET = kendisinde ne zaman, nasıl depreşeceği meçhul (delilik, çatlaklık, huysuzluk) bulunan kişi.
Olumsuzluk eki MI ile, XEMİT = içinde-aralarında olmayan, namevcut / hariç.
XEMİTU = içinde olmayarak, olmaksızın, haricen / kandis = (lades bahsinde) sayılmaz anlamındadır.

XET = 3- Bu sözcüğün az çok farklı üçüncü anlamı da; XET = yaban illerde, orda burda bulunan, yahut dışardaki herhangi bir kalabalığın içinde olup, dönüp dönmeyeceği ve ne zaman döneceği meçhul, az çok gaip ve yakınlarınca yolu gözlenip beklenen kişidir. Ailesini bekletmesi nedeni ile çoğunlukla sorumsuzluk, başıboşluk ve maceraperestlik atfedilirse de, ideal, haklı neden ve mazeret de mümkündür. (Buna benzer KAT ise, henüz gruba katılmamış, yerine dönmemiş noksan kişidir. Miktar ve adet olarak tamamlanması gereken her noksan şeye ve sayıya da genel olarak KAT denir.)

XETAG'O = işte böyle, hep dışarlarda başıboş, eğlence, macera peşinde dolaşmayı alışkanlık ve huy edinmiş kişidir.

Türkçe'de "Hangi cehennemdeydin?" deyimine benzer; DENE WU XET? / DENE WUZİXETİR? = Neredesin? / Nereye kaybolmuşsun? sorgusudur.

XEĞATIN = bir şeyi başka bir şey içinde tutmak;

XE-A-ĞATIN / XIY-ĞATIN = bir başkasını (hile vs. haksızlıkla) ortalıkta çaresizlik içinde gezinir bırakmak, dışarlarda dolaştırmaktır.

b) Yukarıda (a) şıkında açıklanan "bir şeyin içinde başka bir şey" kavramı, zorunlu olarak birden fazla sayıyı yani çokluğu, kalabalığı ve iç içeliği gerektirmektedir. Bunun doğal sonucuyla da; XE ve nadiren XI, sonuna takıldıkları kelimeyi çoğul yapar. Yani XE ve bunun türevleri olan; XER / XERAA / XERAAMI / XERİ / XEM / XEMİ / XEMG'E / XET / XETİ / XES / XI / XU kelimeleri Türkçe'deki "-ler, -lar" kavramının pek çok haliyle ÇOĞUL ekidir.

Ayrıca bu XE türevlerinin bazıları, doğrudan veya ima suretiyle cümleyi SORU haline de getirir. Bazısı da, Türkçe'deki DE / DA / DAHI anlamı verir.

A'XER= eller; Yİ A'XEMG'E = elleriyle; Yİ AA-XER = (vaktiyle elleriyle) malik oldukları (şeyler); (A" harfi, Arapça AYIN sesi gibi kalın olmak üzere)

A"XER = onlar; MI-XER = bunlar;

A"XERİ / MI-XERİ = onları da / bunları da;

A"XEMİ / MI-XEMİ = onlar da / bunlar da;

MI-XERAA? = bunlar mı?;

MI-XERAAMI = bunlarsa da;

SIT HODE-XE? = nasıllar?

(F' harfi, Türkçe F ile V arası kesmeli bir sesle)

F'I-XE? = iyiler mi?; F'I-XU JEAARE? = iyi olduklarını mı söylüyorlar?

F'I-XES = iyiler; F'I-XET = iyidiler; F'I-XETİ = (hani) iyilerdi ya;

KODU F'I-Xİ = (meğer) çok iyiymişler;

MARĞUŞ-Xİ KAGOAT? = Marğuş'lar da gelmiş miydi?;

(Birinci XET "aramızda olan", ikincisi "idiler" olmak üzere:)

KID-XET-XET = aramızda idiler.

c) İncelenen asıl manasıyla XE = dünya, yeryüzü, yeryüzünün kara parçaları, yer-yurt ve topraktır. XI ise öncelikle deniz, büyük göl anlamındadır.

d) Ayrıca XE ile XI; seviye, yükseklik, daha doğrusu seviyesizlik ifade eder ve çoğunlukla aşağı doğru yönelme, inme, maddi ve manevi tenzil-indirim, düşük irtifa, mecazen değer ve itibar kaybı, aşağılanma ve aşağılık hali belirtir.

XE ile XI'nin buradaki anlamları, rastgele oluşmuş manalar da olmayıp, bilakis fiziki gerçek, pozitif bilim ve ilahi hikmetle tam bir paralellik arz eden ve atalarımızın kültür ve zeka seviyesini gün ışığına çıkaran filozofik numunelerdir. Şöyle ki;

aa. Yer / toprak, üzerinde yaşayanların altında ve hatta ayakları altındadır.

bb. Latince GEO = yer'in grafisini çıkararak, tasvir eden bilim dalı olan coğrafyada rakım ölçüsü olarak SIFIR kabul edilen DENİZ seviyesi de düşük bir konumdur.

cc. Elmalılı Hamdi Yazır, 10 ciltlik mükemmel tefsirinde özetle, Kur'an-ı Kerim'de geçen DÜNYA kelimesinin DÜN bölümünün daha DÜŞÜK, DEĞERSİZ, AŞŞAĞILIK anlamında olduğunu ve bu şekilde DÜNYA'nın daha DEĞERSİZ, AŞŞAĞILIK YERYÜZÜ anlamı bulunduğunu, yani her ne kadar bu yeryüzü de olağanüstü güzel, şahane bir ikametgah, "inkar edilemeyecek" ve "sayılamayacak" kadar çok nimetleriyle şükranı mucip bir mekan ise de; ilk yaratılan insan Hz. Adem'le eşine ilkin sunulan ve hiçbir gam, keder, endişe, geçim kaygısı, kin ve nefret, savaş ve ölüm bulunmayan, buna karşılık sırf güzellik, lütuf ve mutluluktan ibaret ebedi hayat bahşedilen cennete nazaran pek çok zorluk-meşakkat ve imtihan vesilesi musibet dolu ve nihayet ölümlü bir dünya olduğu ve cennetle kabili kıyas olamayacağı, bu şekilde cennetten kovulmanın da bir rütbe tenzili, itibar kaybı olduğunu açıklamaktadır.

Bu anlamda XE ve XI ile yapılmış bazı kelimeler:

XE-A-TİG'A = yerden (elle) kaldırılmış / el seviyesine yükseltilmiş;

ABAZA-XE = Aşağılarda (ovalarda) oturan ABAZALAR anlamında;

XE-A-QOAS = yere, çamura, toprağa sokuldu yani mecazen aşağılandı;

ZEĞAZIXİN = aşağı-yere doğru eğilmek;

YEA'BİXİN = eli aşağı-yere doğru uzatarak eğilmek;

YEXİN / KEYXİN = aşağı inmek;

YET'ISEXİN = yere oturma, çömelme;

YEPSİXİN = at ve benzerlerinden aşağı inmek / uçan kuş vs.'in yere inmesi;

YEPŞİXİN = sürünerek aşağı inmek;

YEJEXİN = aşağı doğru akmak, akar gibi hızlı inmek;

WOEŞXİ = gökten inen, akan, yağan, su yani yağmur;

WOEŞXİPS = yağmur suyu;

WOEŞXİ KOŞX = göksuyu (sıvı halde) iniyor, yağmur yağıyor;

Selam vermek, söylemek demek olan SELAM YİRAXİN = üzerine selamet indirmek;

Türkçe'deki "BİRİNE AYIP ETMEK" deyimine benzer YEMUG' YİRAXİN = masum, muteber birisini, YAKIŞMAYAN yani AYIP ve haksız bir muamele ile AŞAĞILAMAK, itibar etmemektir.

e) Apayrı bir anlamla, RAKAM olarak da XE ve XI beraberliği devam eder ve ALTI sayısının çeşitli türevlerini ifade ederler;

Xİ = altı; XİRİX = altışar;

ŞSİX = altı yüz; MİNİX = altı bin;

XE = altı defa; XE-A-NE = altıda bir;

YE XEANE = altıncı; YE XEANERE = altıncı, altı defadır;

YE XENEREYR = altıncısını;

YE XEANU = altıncı olarak gibi.

XE ve XI ikilisinin yukarıdaki beş grup anlamından dördü, yeterince ve iyice bilinmekte ise de ve hatta, KARA ile DENİZ grubundan da XI'nin DENİZ, SU olduğu açık iken bunun kardeşi XE biraz garip kalmış, unutulur gibi olmuş, ancak bu lisan tümüyle anlamlı sözcüklerden teşekkül ettiğinden dil kendisini unutturmamış ve XABZE, XEQU, XEĞOGU gibi Çerkeslerin en kıymetli kelimelerinde mahfuz ve mevcut kalabilmiştir.

Hakkını vermemiz gereken XE'nin:

- KARA, TOPRAK, YER-YURT, YERYÜZÜ, DÜNYA anlamlarına geldiğini kanıtlayan;
- XABZE, XEQU, XEĞOGU, XASE, XADE, HADIRIXE gibi önemli kelimelerin çözümünü sağlayan
- ve de, XEmre XI = KARA İLE DENİZ kavramının kronolojik olarak en eski-evvel ve asıl olduğunu, diğer büyük çoğunluk anlamın, sonradan bundan türetilmiş olabileceğini akla getiren örnekler şunlardır:

Yer-yatak anlamında P'E ile yapılan XE-A-P'E / XAP'E = Yatağın / ikamet yerinin bulunduğu toprak parçası; yer-yurt; diyar.

PXAFE = yeni biçilmiş tarla'dır. Biçilmiş yüzey veya toprak yüzey kelime anlamlı bu tarla, biçimden sonra kalanın, döküntünün otlatmaya hayli elverişli olması nedeni ile sahibinden başkasınca otlatılmaz, otlatılırsa da hoş karşılanmaz.

XE-A-DE = dikim yapılan toprak kelime anlamıyla bahçe, bostan (A"DE ve T'I, baba ifade ettiğinden, bazı şivelerde XAT'E / XAT'I, bizde XADE olarak telaffuz edilen bu kelimenin, topraktan yaratılan ve tüm insanların babası sayılan Hz. Adem'i işaretleyerek toprak baba anlamı da olduğunu

söyleyip geçmek fazla zorlama sayılmamalıdır. Zira, dilimizi ve kültürümüzü çok eskilere dayandıran bu örneklerle kabili kıyas olmayan nice uyduruk yakıştırmalar, etimoloji sözlüklerinde yer almaktadır.)

Aşağıdaki örnek fiillerin bazılarının, bir şeyin içine, çoğul şeylerin ve insanların arasına anlamları varsa da, öncelikle ve özellikle toprak ve yer'le ilgilidir:

XET'EN = toprağa dikmek,

XET'E XESE = toprağa dikim, tohumlama,

XEWUG'EN = (birşeye ve) özellikle toprağa çakmak,

XEG'İN = topraktan çıkmak, (ZE XEG'İN = toplu yaşayan aile bireylerinin birbirinden ayrılması, yeni aile = WUNAĞO oluşturması)

XE-G'İHİN = toprağın içinde dibe doğru uzamak;

XEQİN = topraktan sökmek,

XELH-HAN = toprağa katmak;

PSI XEĞAHAN = toprağa su girdirmek, sulamak;

PSI KI XEJİN / KI XEG'İN = topraktan su çıkması;

XEĞUTHAN = toprağı bulamak, yani yere (ve bir şeyin içine) işemek;

XEQOEN = toza, toprağa, çamura sokuşturmak, (mecaz) aşağılamak;

XEWUTEN = yerde tepelemek, (mecaz) aşağılamak;

XEWUVEN = (aralarına ve) yere, çamura basıp durmak;

XEWOEN = toprağa batmak, çamura saplanmak;

XENEN = toprağa saplanıp kalmak, (ayrıca tutuşmak);

XELHEPEREWOEN / XELHEPEREPEN = yere ayak ucu ile vurup takılmak;

Atın iyisini tanıtan özellik olarak YETXEWOEN = atın ayaklarını hırçın-ani hareketle yere vurması, şahlanması / pişmanlık-kızgınlık gibi duygularla ayakları yere vurma;

XEG'URİYEN / XEG'URİYİĞ'İN = yere yerde yuvarlanma;

XET'ISHAN / XET'ISİĞ'İN = (aralarına ve) yere oturma;

XEZEĞAN = bir yöreye, topluluğa ve özellikle yere, toprağa uyum sağlama, yerleşip kalma;

XEZERİHİN / XEZERİHU YEJZEJİN = yeryüzüne, dünya kalabalığına karışıp (gitmek), haber alınamamak; (ayrıca, mecazen XEZERİHİN = bir meseleye, söze karışmak);

XEĞAZERİHİN = (herhangi bir şeye ve) toprağa karıştırmak;

XEG'ODEN / XEG'ODİĞ'İN / XEG'ODİJİN = yeryüzü kalabalığında kaybolup (gitmek), toprağa karışmak;

XEHAJİN = dünya kalabalığına girip (gitmek); firar etmek;

XEHUN = yerinden, yurdundan, ülkesinden SÜRMEK, kovmak;

ZI XE-A-HUN = cemiyetin içinden, aralarından sürmek, kovmak;

XE-A-ME / XAME = YABANCI anlamı ihtilafsız bu kelime; XE'nin sonuna olumsuzluk eki MI getirilerek XE-A-MI yani bu yerden ve bu topluluktan olmayan, veya (XEMIT gibi) içimizden-aramızdan olmayan anlamıyla ve MI da zamanla ME şeklini alarak oluşmuş olabilir. Veya ME = koku olduğundan, yeryüzünden tanınmayan bir koku, herhangi bir toprak kokusu, hatta aşağılık-kötü koku gibi nükteli bir anlamla YABANCIYI tanıtır da olabilir.

Orta, merkez anlamı YİQU ile veya yine bununla ilişkili ve derinlik ifade eden QUW kelimesiyle yapılmış XE-QU ve XE-QUJZ = dünya merkezi, merkez yurt, yahut kökümüzün, kökenimizin merkezi olan topraklar, yani atalarımızın yaşam merkezi olarak tarih derinliğinde bilinen en eski memleket, ülke anlamlarıyla ANAYURT-ANAVATAN'dır. Her ikisi de Kafkas kökenliler için KAFKASYA'nın özel ismi olmuştur.

83) XE-ĞO-GU = memleket, ülke, yurt, vatan: XE sözcüğünün dünya, yer-yurt, toprak anlamlarının her biriyle tarifi mümkün olan bu kelime:

a- ĞO = yuva ve GU sözcüğünün bölge-alan, yahut merkez anlamlarıyla, ilgilinin YERYÜZÜNDE YUVASININ bulunduğu BÖLGE-ALAN / YUVANIN BULUNDUĞU TOPRAKLAR / DÜNYADA İKAMET ALANI ve YAŞAM MERKEZİ,

b- veya, yuva bölgesi, yuvaya geliş-gidiş yeri anlamıyla YOL ifade eden ĞOGU kelimesiyle; YOLUMUZUN BULUNDUĞU TOPRAKLAR, yani ulaşılabilen, serbestçe gezilebilen, MALİK VE HÜKÜMRAN olunan yeryüzü parçası, anlamlarıyla yapılmış olmalıdır. Bir paşanın Karayolları tesislerini süsleyen ve bu idarenin akidesi olmuş veciz sözü, "gidemediğin yer senin değildir" şeklinde olup, memleket = XE-ĞOGU kelimesindeki YOL manasının hiç de münasebetsiz olmadığını gösterir.

Her iki anlam da ihmal edilmeksizin özetle XEĞOGU = sürekli İKAMET merkezi anlamında YUVANIN VE YOLUNUN BULUNDUĞU TOPRAKLAR / MALİK VE HÜKÜMRAN YAŞAM YERİ manasıyla MEMLEKET ve VATAN'dır. XEĞOGU değişebilir, sonradan yeni vatanlar edinilebilir, XEQU ise sabit ve Kafkasya'dan ibarettir.

84) XEME XEĞOGU = yabancı ülke'dir.

XE-A-SE / XASE = bir yerde-bir yörede oturanlar yahut ZEXESU = iç içe oturanlar kelime anlamıyla CEMİYET-DERNEK-TOPLUM ve toplumun KARAR ALMA YERİ ve ORGANI'dır.

XE-A-BZE / XABZE / XEBZE = ÖRF-ADET-TEAMÜL-GELENEK-GÖRENEK-TÖRE başta olmak üzere, her türlü KURAL-KAİDE / davranış biçimi-TARZ / USUL-ERKAN / YOL-YORDAM / KANUN ve ANAYASA.

Buradaki BZE kelimesi, verilen SÖZ, SÖZLEŞME, SÖZBİRLİĞİ yani KONSENSÜS anlamındadır. Böylece XABZE'nin kelime anlamı da:

- Bir bölgede / bir yerde / bir yörede / bir XEQU'da / bir XEĞOGU'da

- yahut aynı anlamda bir yerde-birlikte oturanlar yani XASE mensupları arasında

hayatın pek çok değişik sahalarından herhangi bir konuda mer'i kaide = yürürlükte, geçerli kural / iyi, güzel ve mükemmel davranış BİÇİMLİ / yahut YASA ve ANAYASA niteliğinde birlikte yaşam ŞARTI kararlaştırılarak, neticede VERİLEN SÖZ, YAPILAN SÖZLEŞME, TOPLUMSAL ANDLAŞMA, SÖZBİRLİĞİ, yani bazen yemin'le de destekli KONSENSÜS'tür.

Kelimenin bizzat kendisinden çıkan bu tespiti tam doğrulayan bir atasözü de, rahmetli YASIN ÇELİKKIRAN'ın kitabında yazılıdır;

"XASEM Yİ OER XABZE,
XABZEM Yİ OER BZIPXHA =
Cemiyetin söylediği ADET,
Adet'in söylediği USUL"dür.

İkinci bir ihtimalle XABZE, BZIN = biçmek, kelimesiyle de yapılmış olabilir, anlam yine de aynıdır. Bir yerde, bir cemiyette ve cemiyetçe BİÇİLMİŞ kaideler, her türlü davranış BİÇİMLİ, usul, erkan oluyor.

Bu konsensüs, sadece ilk karara doğrudan iştirakle sınırlı olmayıp, sonradan benimseme sureti ile de oluşur. Konsensüsle mer'i kılınan kural, şayet;

- doğru, isabetli, iyi, güzel, zarif, asil ve mükemmel ise,

- topluma ve toplum ihtiyacına uygun ise,

- müeyyidesi de denk, uygun ve uygulanabilir nitelikte ise,

- toplum da geleneklerine bağlı, sözüne sadık, hukuka saygılı, medeni bir toplum ise,

- ve bu kural şayet toplum çoğunluğunca benimsenir, yoğunlukla uygulanır ve zaman itibarıyla de geçerliliğini sürdürebilirse,

işte ancak o zaman ÖRF-ADET-GELENEK-GÖRENEK sıfatını kazanır. Buna karşılık, XEBZE HAHU, yani topluma ait olmayan, yabancından İĞRETİ-ÖDÜNÇ alınmış gibi uyumsuz kurallar da "ancak üç gün yaşar."

HADIRIXE = ÖLÜ YURDU, ÖLÜLERİN DÜNYASI / AHİRET / mecazen UZAK ve MEDENİYETTEN UZAK YER.

Bu dünya hayatından sonraki = AHİR yaşamı, AHİRET hayatını ifade eden ve Khabardeyce A"DİREY DUNEY = ÖBÜR DÜNYA ile eş anlamlı bu kelime;

- HADE = ÖLÜ ve XE sözcüğünün YER-YURT-DÜNYA anlamıyla ölülerin gönderildiği, gittiği yer, yani kısaca ÖLÜ YERİ / ÖLÜLER YURDU / ÖLÜLERİN DÜNYASI.

- veya kısaca ÖLDÜ demek olan DÜNEYM YE-Xİ-JAAS = dünyadan indi deyimine benzer bir kavramla ve XE ile Xİ'nin aşağı doğru YÖN / İNDİRME anlamıyla ÖLÜLERİN İNDİRİLDİĞİ YER / YER ALTI DÜNYASI,

- yahut galiba en doğrusu; DIRIN = YUTMAK, DIRIX de indirmek, yani (mideye) indirmek kelimeleriyle yine YUTMAK demek olduğundan, ÖLÜLERİ YUTAN DÜNYA anlamında yapılmış olmalıdır.

Ayrıca, öbür dünyadan dönüşün imkansızlığına benzetilerek ve canlı bulunmayan yer manası ile UZAK ve medeniyetten UZAK YER de mecazen HADIRIXE olarak tanımlanır.

(Bu incelemede avukat Mustafa DOMANİÇ'in büyük katkısı olmuştur.)